

ОСВІТНІ СИСТЕМИ ТА ІНСТИТУЦІЇ

УДК 373.1(438):371.71:613.8

УПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПОЛЬСЬКИХ ШКОЛАХ

Інна Мордвінова

У статті розглянуто періоди історичного розвитку та впровадження здоров'язбережувального виховання в польських школах. З'ясовано причини і визначено передумови появи модуля «Навчання здоров'я» на всіх ступенях польської освіти. Висвітлено основні закони та нормативні документи, які обґрунтовують здоров'язбережувальне виховання учнів в різні вікові періоди.

Ключові слова: здоров'язбережувальне виховання, молодші школярі, польські школи, історичні етапи, періоди, впровадження, фізичне виховання, модуль «Навчання здоров'я».

Докорінні зміни, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства, вимагають нових підходів до виховання та соціалізації молодого покоління. Особливого значення набуває формування гармонійно розвиненої, суспільно активної, фізично досконалої, здорової особистості. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до свого здоров'я та здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної та суспільної цінності [4, с. 5]. На сьогодні в Польщі прийнято багато державних програм, проєктів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя, створено мережу «Шкіл сприяння здоров'ю», «Центрів здоров'я», відкрито різноманітні спортивні клуби, але значних позитивних зрушень у покращанні фізичного, духовного, психічного, соціального здоров'я молодших школярів не відбувається. Загальноосвітній заклад залишається основною соціальною інституцією, яка надає дітям базову освіту та виховання, вирішує завдання розвитку та виховання школярів. Школа не може створити всі умови для ефективного формування здорового способу життя, оскільки цей процес містить низку специфічних відмінностей порівняно з навчально-виховним процесом. Для покращення здоров'я молодших школярів необхідно створити систему валеонасиченого, здоров'язбережувального простору, у якому б усі соціальні інституції були об'єднані єдиною ідеєю, спільними зусиллями виконувати замовлення держави щодо формування і виховання здорового покоління [2, с. 7].

Вивченням питання щодо впровадження здоров'язбережувального виховання в польських школах займалися такі науковці, як: Є. Біалека, М. Блахтер, Б. Воунаровська, Т. Гарстка, С. Гігієрська, Є. Данута, М. Демела, Д. Дороті, А. Йопківіцз, І. Кризешфівітш, Т. Кулик, С. Лаховський, Т. Лисицький, Ц. Стипульковська, Л. Тоо, Є. Харонська, А. Цзерська та інші.

Мета статті – охарактеризувати історичні періоди та етапи впровадження здоров'язбережувального виховання в польських школах.

Протягом століть людство турбувалося про зміцнення здоров'я та профілактику захворювань. Здоров'язбережувальне виховання має давню традицію. Так, Й. Карський стверджує, що в давнину здоров'я та суспільна охорона здоров'я були засновані на двох основних течіях. Перша течія – це умови навколишнього середовища, дотримання санітарно-гігієнічних умов. Друга течія – це пропаганда здорового способу життя [8, с. 37]. В епоху пізньої античності охорона здоров'я занепадає. Більш важливим є ідеал, ніж духовність і фізичне виховання. Тому звернемося до історичних фактів появи цього терміна та впровадження здоров'язбережувального виховання в польських школах. Середньовічна медицина та здоров'язбережувальна діяльність зазнали стагнації, принципи, які переважали в стародавні часи, дістали широке визнання і прийшли до Польщі вже в епоху Відродження [7, с. 37].

У XV столітті видано королівський наказ про стан здоров'я міст, лікарень та шкіл. Був створений сейм, до якого входили: комісії з Речі Посполитої (1775–1780 рр.), Комітет належного порядку (1765–1793 рр.) і комісія поліцейської співдружності (1791 р.). Він проіснував чотири роки і значно вплинув на суспільні організації та гігієністів польського уряду [8, с. 1]. Великий внесок у розвиток здоров'язбережувального виховання в зазначену епоху зробив Ф. Бекон (XVII століття), написавши трактат «Знання, життя і смерть», в якому описав аспекти здорового способу життя та виконання фізичних вправ людьми. Значний вплив на розвиток медицини зробили: Р. Декарт (XVI–XVII століття) – започаткував загальну теорію медицини; А. Везалій (XVII століття) – створив сучасну анатомію; М. Харві (XVI–XVII століття) – першовідкривач засад людської поведінки; А. Левенгук (XVII–XVIII століття) – творець мікроскопа [6, с. 72–83; 7, с. 38].

У XVIII–XIX столітті в Польщі тривав друк науково-пізнавальної та інформативної літератури про здоровий спосіб життя, публікувалися журнали про здоров'я. Поляки широко вживали термін «здоров'я», визначали його складові. Однак навчальної дисципліни «Основи здоров'я», як і в Україні, не було. У польських школах вивчалася дисципліна «гігієна». Засновником навчальної дисципліни «гігієна» вважають М. Демела. Й. Карський стверджував, що гігієна є передумовою зміцнення здоров'я [7, с. 40]. Отже, гігієна (з гр. *hygeinos* – «лікування») – розділ медицини, який займається вивченням екологічних наслідків, які впливають на здоров'я як молодого покоління, так і всього населення. Основним завданням є надання особам та громадськості якнайкращих умов для розвитку всіх видів здоров'я, ведення здорового способу життя [1].

Польські науковці М. Демела, Є. Харонська та Б. Воунаровська виділяють етапи та фази історичного розвитку здоров'язбережувального виховання в Польщі. Відповідно до їхньої періодизації та зародження соціально-економічних змін, які відбувалися в державі, нами створена власна періодизація історичного розвитку здоров'язбережувального виховання в польських школах [3; 7; 8].

I період – перебудови (до 1864 р.). У 1863–1864 рр. у Польщі відбулося

польське (січневе) повстання. Воно сприяло загальному піднесенню патріотичного духу серед поляків та інших народів, що знаходилися у складі великих держав та вважали свої права ущемленими. В останній третині XIX ст., зокрема серед слов'янських народів та народів Прибалтики, значно піднявся просвітницький рух, зросло прагнення до чіткого визначення власної ідентичності, вивчення вітчизняної історії. У майбутньому це сприяло зміцненню національних ідей, які стали підґрунтям для створення нових самостійних європейських держав [3].

II період – піонери (1865–1896 рр.). Важливий внесок у розвиток здоров'язбережувального виховання зробили наукові праці Й. Шніадецького (J. Śniadeckiego), Л. Бієрковського (L. Bierkowskiego), Й. Діетла (J. Dietla) і Т. Халубінського (T. Chałubińskiego). У цей період відбувалося поширення здоров'язбережувальної (санітарної) освіти в Польщі. Існували пруські Товариства наукових друзів. Вони організовували літні табори для дітей, гімнастичні товариства, проводили освітню діяльність, розвивали здоров'язбережувальне виховання та робили санітарні інвестиції. Гігієна була першою навчальною дисципліною у Варшаві та Європі (1887 р.), яка організувала рух у напрямку зміцнення здоров'я молодших школярів [8, с. 1].

III період – створення організацій гігієнічного руху (1897–1898 рр.). Організацією гігієнічного руху займався Й. Полака (J. Polaka). У 1885 році він створив журнал «Здоров'я». Саме у цей період, завдяки наполегливій праці доктора Й. Полака, великої кількості медичних працівників, журналістів, інженерів, архітекторів, учених різних спеціальностей, дістала широкого розвитку охорона здоров'я у Польщі [8, с. 2].

IV період – заснування Варшавських товариств гігієни (1898–1918 рр.). У 1898 році у Варшаві було засновано перше товариство гігієни, яке у своїх численних основних філіях займалося проведенням та організацією здоров'язбережувальних заходів на землях Польського Королівства. У 1889 році у Кракові було засновано Товариство з охорони здоров'я, Гігієнічне керівництво і Товариство друзів охорони здоров'я у Львові та Товариство забезпечення тверезості в Познані. Досягненням цього періоду стало створення відмінних матеріальних інфраструктур О. Рауа (O. Raua) та Інституту здоров'я для дітей. Великий внесок у розвиток здоров'язбережувального виховання зробив Барон де Ленвал (im. Barona de Lenvala), який поєднав медичну поліклініку та дитячу школу. Польська держава направляла науковців у міжвоєнний період у наукові відрядження по всьому світу. На розвиток сучасного законодавства щодо гігієни Польщі та Національного інституту охорони здоров'я вплинуло створення у 1925 році об'єднання лікарів, учителів та інженерів [8, с. 1–2].

V період – епоха зародження здоров'язбережувального виховання в Польщі (1900–1979 рр.). У XIX столітті у зв'язку зі зростанням технічного прогресу і розвитком цивілізації європейські країни почали приділяти більше уваги покращанню санітарних умов та умов праці. На початку XIX століття в Польщі з'явився термін «соціальна медицина». Покровителем соціальної медицини вважають К. Марцінковського (K. Marcinkowski) [7, с. 38–39].

Основними досягненнями Асоціації гігієни щодо зміцнення здоров'я дітей та молоді стала організація колонії «Крапля молока», створення садів

«Rau», спрямованих на фізичне та здоров'язбережувальне виховання. Після Першої світової війни сформувався рух «Wici» та школи, які організовували і впроваджували заходи щодо зміцнення й охорони здоров'я. С. Коптшинський заснував медичні центри, які були зосереджені на організації освітніх, навчальних та гігієнічних заходів. У галузі освіти, виховання та соціальної медицини у 20-х роках ХХ століття прославився М. Кацпшак (M. Kasprzak). За його допомоги було прийнято закон про суспільну охорону здоров'я [7, с. 38–39]. Після Другої світової війни важливим стимулом для розвитку охорони здоров'я в Польщі стало продовження роботи Державного інституту гігієни та новітніх медичних науково-дослідних інститутів, які займалися створенням та розробленням превентивних заходів. Важливу роль у галузі освіти та виховання у цей період відіграли такі науковці, як О. Радлінська (O. Radlińska), М. Демела (M. Demela), Х. Вентландтова (H. Wentlandtowa) та інші [8, с. 2].

Здоров'язбережувальне виховання формувалося протягом багатьох років та включало такі складники, як: медико-санітарне просвітництво, зміцнення здоров'я та профілактика захворювань. У 60-х роках ХХ століття почали використовуватися терміни: «здорова освіта», «соціальна медицина», «громадянське здоров'я». Термін «здорова освіта» створили науковці медичних, гуманітарних та соціальних наук. У ці роки термін набув двозначності: здорова освіта і санітарна освіта (робота з дітьми та молоддю в усіх навчальних закладах). У 70-х роках ХХ століття проводиться здоров'язбережувальна діяльність за участю медиків, екологів, освітян. У сучасних наукових колах широко використовується термін «педагогіка здоров'я» (*pedagogika zdrowia*), який увів Е. Мазуркевич у 70-х роках ХХ століття. Першу наукову польську монографію з цієї проблеми написав М. Демела «Педагогіка здоров'я». Педагогіка здоров'я – теорія, учення про сприяння освіті та охороні здоров'я. Це – субдисципліна освіти, яка надає методологічні підстави для розв'язання практичних завдань. Ця дослідницька галузь охоплює процес зміцнення здоров'я та його збереження, розвиток людських рис особистості шляхом поширення знань, системи цінностей та поведінки, пов'язаних зі здоров'ям. Педагогіка здоров'я є міждисциплінарною наукою, що поєднує елементи освіти і науки про здоров'я. Основу для розвитку медичної освіти заклала О. Радлінська (O. Radlińska), яка започаткувала соціальну педагогіку в Польщі. Складниками педагогіки здоров'я є санітарна освіта, яка викладається в окремих університетах та школах. Наступним складником здоров'язбережувального виховання є зміцнення здоров'я (*promocja zdrowia*). Термін «зміцнення здоров'я» виник у 70-х роках ХХ століття і став новою концепцією та стратегією здоров'я [10; 11, с. 2–3].

У 1971 році у Польщі відбувся національний симпозиум, на якому визнали ключову роль у вихованні учнів здоров'язбережувальної освіти як компонента навчальних програм усіх типів шкіл. У 1973 році проведено семінар (Мойва – Варшава), на якому було вирішено увести до навчальних програм санітарну освіту і створити школу вчителів-координаторів шкільної гігієни та санітарного просвітництва, яка здійснювала б пропаганду здорового способу життя. У кінці 70-х років ХХ століття посилилася соціально-економічна криза у Польщі, що завадило здійсненню цих намірів. Ці плани були частково

реалізовані у 1982 році (період застою) тодішнім Міністерством освіти. Воно чітко визначило керівні принципи для здійснення програми в галузі освіти здоров'я в початковій та середній школі; обсяг і структуру змісту здоров'язбережувальної освіти та методів їх реалізації. Їх упровадження відбувалося узгоджено і поетапно [5, с. 6-7].

Перший етап – вивчення «Здоров'я» згідно з конкретними тематичними групами і темами: особиста гігієна; гігієна навколишнього середовища; гігієна харчування; психічна гігієна (з 5 класу і боротьба із залежностями); охорона праці та науки; інфекційні хвороби та соціальні питання [5, с. 6-7].

Другий етап – залучення учнів до ведення здорового способу життя і турботи про власне здоров'я та здоров'я ближніх. Навчання здійснюється за такими темами, як: надання першої медичної допомоги; умови та переваги шкіл, громад, офісів охорони здоров'я; власна діяльність у лікуванні, використання лікарських засобів [5, с. 6-7].

Третій етап – вплив на відносини між учнями та вчителями, батьками, однолітками. Вивчаються такі теми, як: самоконтроль здоров'я, розвиток та навчання, рух та загартовування; підготовка до сімейного життя; догляд за хворими, інвалідами і людьми похилого віку; вибір професії в інтересах здоров'я і власної безпеки [5, с. 6-7]. Отже, цей період здоров'язбережувального виховання характеризується виданням книги М. Демела «Здоров'язбережувальна освіта», в якій описано теоретичні основи, процес та етапи медичної і здоров'язбережувальної освіти як педагогічної дисципліни, обґрунтовано термін «санітарна освіта». Е. Мазуркевич ініціював підготовку педагогічних фахівців у галузі охорони здоров'я, а також зміцнення співробітництва між Міністерством освіти й охороною здоров'я [9, с. 1].

VI період – фаза застою (80-ті роки ХХ століття). Країна перебувала під впливом пострадянського простору, що негативно позначилося на освітніх та виховних реформах у Польщі. Система освіти Польської Народної Республіки виконувала ідеологічне замовлення, спрямоване на виховання людини, яка сповідувала комуністичні цінності.

VII період – освітніх реформ (1990–2005 рр.). З 90-х років ХХ ст. до 2005 р. в Польській Республіці відбулася низка освітніх реформ. Їх основна мета – зміна системи освіти, збільшення тривалості навчання у школі, введення нових навчальних дисциплін до навчальних програм та прийняття низки законів, проєктів щодо здоров'язбереження молодого покоління. У вересні 1996 року міністр освіти Й. Віатра (prof. dra hab. J. Wiatra) підписав закон про здоров'язбережувальну освіту, в якому пропонувалося запровадити навчальний предмет «здоров'язбережувальна освіта» – 2 години на тиждень у школах і 1 година на тиждень в основних професійно-технічних училищах [5, с. 9]. Реалізація цієї програми відбувалася за такими напрямками: 1) особиста гігієна та гігієна навколишнього середовища; 2) безпека та надання першої невідкладної допомоги; 3) промисловість і харчування; 4) рух у житті людини; 5) праця та відпочинок; 6) психосоціальне здоров'я; 7) освіта на захист сім'ї та запобігання сексуальному насильству; 8) життя без залежностей; 9) довкілля і його охорона [5, с. 9].

15 травня 1997 року було запропоновано ввести цей новий предмет у

школу на засадах міждисциплінарності. У 1997 році дія указу попереднього міністра була зупинена, і школи почали працювати за новою версією освітньої навчальної програми [5, с. 9]. Було створено базовий навчальний план здоров'язбережувальної освіти, а у 1999 році – лабораторію санітарної освіти та зміцнення здоров'я. У рамках реформи системи освіти було введено в шкільні програми навчальний курс (модуль) «Здорова освіта» у початкових та середніх класах. З 2000 року розпочався друк книг, навчальних посібників зі зміцнення здоров'я та санітарної освіти у школах. У 2002 році після подальшої модифікації освітніх програм новий навчальний предмет був запроваджений у всіх типах шкіл.

Уведення «санітарної освіти» є великим досягненням і можливістю покращити санітарну освіту та виховання польського суспільства. Польське Міністерство освіти вжило відповідних заходів для підтримки цього проекту. У 2003 році Національний центр з підтримки професійної освіти, який переданий до методичного центру психолого-педагогічної роботи, розпочав підготовку педагогів для здійснення зміцнення здоров'я у школах. У 2005 року відбулася зустріч в Інституті матері і дитини видатних фахівців системи медичної освіти, зміцнення здоров'я, охорони здоров'я, екології, освіти, педіатрії та фізичної культури. Вони обговорювали проект, у якому основний навчальний план не включатиме санітарну освіту як окремий предмет. Санітарна освіта у школах не може зводитися до питань анатомії, фізіології людини, хвороб та їх профілактики. У зв'язку з цим було вирішено, що санітарну освіту здійснюватимуть учителі біології та фізичного виховання. Цей навчальний предмет ввійшов до навчальних програм за традиційним біомедичним підходом [5, с. 10–11].

VIII період – розвиток здоров'язбережувального виховання в Польщі (2006–2020 рр.). Цей період характеризується реалізацією освітніх, виховних та здоров'язбережувальних програм, друком літератури із зазначеної тематики тощо. У 2006 році було зроблено спробу відокремити «санітарну освіту» від інших дисциплін, щоб вона викладалася як інтегровані курси. У березні 2008 року група експертів у галузі медичної науки та охорони здоров'я звернулася до міністра освіти з проханням про включення до основної навчальної програми окремого предмета, який би називався «здоров'я», або «медико-санітарна освіта». Отже, уперше в історії Польщі санітарна освіта була включена до основної навчальної програми загальної освіти 23 грудня 2008 року. Вивчення цього модуля здійснюється в межах елективних курсів з фізичного виховання. Відвідування цих уроків є обов'язковим для всіх учнів, предмет викладається протягом одного семестра (30 годин) [5, с. 9].

23 березня 2009 року було внесено зміни до навчальних програм у державних школах: на першому освітньому щаблі здійснюється здоров'язбережувальне виховання за допомогою викладання предмета «Фізичне виховання і освіта» як інтегрованого курсу; на другому, третьому і четвертому фізичне виховання відіграє провідну роль у системі здоров'язбережувальної освіти. У методичному супроводі до викладання цього курсу чітко вказано взаємозв'язок між здоров'ям та фізичним вихованням. Зміст навчання включає тематичний блок «Навчання здоров'я» і більш конкретні вимоги до